Бахмач пасажирський

В одній із найкращих книжок, які тільки випало прочитати і яка справила потужний вплив на розвиток мого покоління — у "Грі в бісер" Германа Гессе, неперевершено витлумаченій Євгеном Поповичем — є місце, де письменник розповідає про культивовану касталійцями традицію "життєписів", особливу стилістичну вправу для студентів. Автор такого життєпису мав завдання перенестися до давнішої культурної доби й вигадати собі відповідне життя, уявивши власне "я" в інших умовах і в іншому історичному "костюмі". Завдяки таким вправам студенти вчилися розглядати свою особу як маску, як тимчасову оболонку ентелехії; разом із тим, для багатьох авторів життєписи ставали першими кроками на шляху до самопізнання. Вони допомагали зайняти шанобливу, а водночас і дещо іронічну поставу щодо культури та тутешньо-теперішнього "я", яке, відтак, не було вже чимось раз і назавжди даним, штивним і невідмінним суб'єктом.

Ще й досі незбагненним для мене чином події вилаштовуються так, що наприкінці кожного року я опиняюся на вокзалі. Мушу визнати, цих вокзалів було аж занадто в моєму житті безпритульного філософа, сповненому незнаних пересічному обивателеві пригод, утіх та поразок, — Львів і Київ, Москва і Гамбург, Караганда і Лондон, — щоб перерахувати бодай більші з них. Минулого року це був Бахмач Пасажирський. Я грівся біля батареї центрального опалення, знічев'я розглядаючи пасажирів, яким, за означенням, належав Бахмач. То були переважно студенти, що квапилися зустріти Новий рік удома. На мене ніхто не звертав уваги. Раз по раз озивався репродуктор, оголошуючи прибуття або відхід чергового поїзда. Дядьки пили пиво. Надворі падав сніг, сутеніло. З Москви поверталися обтяжені торбами заробітчани. Студентство галасувало. Двері скрипіли. Діти вимагали жувачок і "кіндер-сюрпризів". У ресторані співали: дружний колектив залізничників проводжав старий рік, так само пасажира або, як казав поет, "рядового пілігрима". Дівчата зачісувалися. Потім зникали — на віки вічні, за звичаєм, заведеним на вокзалах усього світу. Натомість

з'являлися інші. І прибиральниці мили підлогу, вистелену квадратовими кахлями. Все було як завжди. Я спіткнувся на оцьому "завжди". Того передноворічного вечора воно виглядало значущішим. Може, тому, що я знову опинився на вокзалі наприкінці ще одного пережитого року, — і, зауваживши цю закономірність, уже не здивувався їй, як раніше. Або ж тому, що колообіг пасажирів зненацька асоціювався з описом підземного світу в шостій книзі Верґілієвої "Енеїди", де так само одні душі прибувають "туди", а інші знову відходять "сюди":

Над берегами, над плесом людські племена і народи

В'ються, літають, немовби улітку погожої днини

Бджоли по луках зелених, над цвітом рясним, розмаїтим,

І коло білих лілей бринять, і гудуть сіножаті.

Глянув Еней і, здригнувшись на вигляд, питається в батька:

"Що то за хвилі тремтять вдалині, і що то за люди

Геть понад плесом літають і луг укривають зелений?"

Відповідає АнхІз: "То душі, що вдруге судилось

Тіло їм зе́мне узять. До летейської хвилі припавши,

В водах спасенних її вони п'ють забуття довгочасне..."

Або ж тому, що я раптом відчув: мене також споглядають. І зустрівся поглядом з тобою.

Цього разу ти була в довгому, каштанового кольору пальто з каптуром і білій плетеній шапочці. Тебе принесла з собою сміхотлива дівоча хвиля, яка викотилася з київської електрички, — і ти одразу ж відокремилася, зупинилася поруч зі мною. Завагалася. Ці вічні торби-атрибути з нехитрими гостинцями додому. Ці старі чоботи, трохи завеликі, як здаюся мені. Може, дарунок старшої сестри, подруги або й мами. Теперішня злиденність навчила не застановлятися над подібними речами. Ми все рідше відмовляємося від светрів із чужого плеча і від старих іграшок для наших дітей. А багаторічний досвід привчив не запитувати, хто й навіщо влаштовує ці побачення. Ми просто дивимося одне на одного, крадькома, по черзі. Ми вже звикли, що треба саме так; ми вже знаємо, що в жодному разі не слід розі починати бесіду. Одне слово, один необережний порух — і все щезне, впізнавання закінчиться, сон побачення урветься; тебе або мене підхопить людська коловерть і ми знову загубимося аж до наступної зустрічі, яка станеться невідома де, невідомо коли, хоча можна не сумніватися, що станеться вона неодмінно. Тому краще не робити зайвих рухів; відчувати одне одного, кохатися, не доторкаючись, упізнавати найтонші, найдорожчі подробиці, байдужі й німі для чужого ока, жити тобою ці лічені хвилини, бути собою сповна. Для годиться ти дістала з торби якусь книжку; я сам часто вдавався до цього рятівного посередника. Ми знову зустрілися всерозуміючими поглядами — і посміхнулися. Це було ризиковано; це було вже занадто. І ми слухняно опустили очі додолу.

Я маю двох друзів, уражених церебральним паралічем; обох їх звати Юрками. Один із них говорить дуже погано, майже нерозбірливо, інший — краще. Мене завжди зворушує їхній діалог, ота терплячість, із якою вони вислуховують один одного. Якось я зауважив щось на зразок іронії в того Юрка, котрий говорить краще; схиливши голову набік, він дочекався кінця фрази, яку з тяжкими муками вимовляв наш приятель, і переклав її мені. Іронія звучав в інтонації перекладу. Але це не було кепкуванням над вадою другого Юрка; це була якась вища іронія непідвладної, може, безсмертної душі над тим станом, у якому вони обидва опинилися посеред тутешнього життя; це була іронія — і самоіронія — душі, яка вкотре потрапила до пастки тіла. І тоді мені

відкрилася, зовсім несподівано, без патетичних і сентиментальних резонерств, уся проста велич цієї недоторканої душі, усе її усміхнене торжество над понурою матерією, уся її задерикувата відважність і неподоланність: ця душа не побивалася над моторошними умовами свого перебування, не глумилася, катуючись, над ураженістю пустки, де їй випало звікувати вік, не впадала у ступор відчаю, хоча ситуація, в якій опинилися ці дві чисті й гордовиті душі, була безвихідною, вона тривала від народження й мала закінчитися щойно зі смертю; ні, ця душа іронізувала, що не применшувало тепла в очах, якими вона дивилася на все одно прекрасний світ, ані приязні до нас, ані її гідності. Я часто повертаюся думками до тієї сонячної, золотої Покрови, коли відбулася ця маловимовна і багатозначуща, по-своєму пронизлива сцена; і на грудневому провінційному вокзалі я знову згадав про неї, дивлячись на тебе, вперше в житті явлену в ось такому образі — і вічно ту саму. Бо так чи інакше, а ми всі перебуваємо у становищі, подібному до того, в якому опинилися мої Юрки; бо так чи інакше, а це тіло з кожним роком дедалі менше придатне на те, щоб забезпечити нам повновартісне існування; бо так чи інакше, але воно залишається найменш пристосованим до природних умов цієї землі, залишається смертним. Важко бути Богом; людиною бути неможливо. Завдяки цьому тілу, — а також громаддю буттєвої маси тіл навколо, — наші душі часто опиняються в характері юродивих; божевільних; або блазнів;; або калік; або жебраків; тобто, ми надто часто опиняємося у невластивому становищі. Такому старому пілігримові, як я, було б завиграшки назвати зараз сотню-другу конкретних ситуацій, у яких душа постає заанґажованою до фарсу в чаплінівському стилі, недорікуватою й недоумкуватою, німою героїнею, такою, якою вона ввижається і вважається, але не такою, якою вона воістину є. Усі ці старі чоботи невідповідного розміру, напхані Бібліями, "тампаксами" й гостинцями торби, всі ці пошуки кльозетів у незнайомих місцях, нескінченні й трагікомічні (а часто й трагічні) розминання, невпізнавання, спізнення, перебої, переплутані двері, не ті трамваї, пастки відвертих шахраїв і безліч інших дивовиж, які, мабуть, найвлучніше охрестив святий Авґустин: "земля розбіжностей", — усе це блякне, перестає видаватися аж таким загрозливим і невідворотним тоді, коли ти прокидаєшся від

довгочасного забуття і пам'ятаєш: саме так і має бути; це тіло неадекватне душі; ти сам вибрав це. Втілена душа повинна пам'ятати про своє високе або ж глибинне походження, захищаючись від навали абсурду й буттєвої маси не лише творчою здатністю до структурування та темперації, але й іронією та приязню до себе й до подібних до себе. Адже насправді все не зовсім так, як воно виглядає. Зустрічається вам чоловік. Ви розмовляєте з ним про погоду, обмінюєтеся останніми політичними новинами, і вам не хочеться розлучатися, хоч ви незнайомі. Вам так хóроше на серці, що власне тема розмови не має особливого значення. Її взагалі могло б не бути. І тільки тоді, кали ви сідаєте до столу в одній із неохайних провінційних "забігайлівок", і він навпіл переламує скоринку хліба, — тільки тоді ви впізнаєте цей жест, який серед міріадів людей може належати тільки Йому одному. "Тоді відкрилися в них очі і вони Його впізнали", — отак говорить про це євангеліст. А ось так — Овідій, який писав за кілька десятиріч перед приходом Христа:

Все — в перемінах; не гине ніщо. То сюди переходить

Дух мандрівний, то туди. Будь-яке він у світі займає

Тіло: з тваринного може в людське перебратись, а звідти —

Знову в істоту якусь увійти, тож не гине ніколи.

Так і податливий віск: набуваючи форм усіляких,

Він, хоча виглядом різний буває, весь час мовби інший, —

Завжди є воском. Ось так і душа а є постійно душею,

Лиш переходить — так я навчаю — у постаті різні.

І тому хочеться просто дивитися на тебе в ось цій черговій подобі, просто слухати тишу, яка стоїть поза акцидентальним гуркотом поїздів, що зникають у таємничій темній далині Німеччини, України, Англії або Казахстану, хочеться бути просто і легко, тобто належним нам чином. І тому я пишу про це сьогодні. Я звик писати, — так само, як звик палити тютюн і пити міцний гарячий чай, читати добрі книжки, слухати гарну музику й милуватися вродливими дівчатами. Просто звик до ось такого свого виявлення у світ. Надвечір, уночі значно легше бути — й бути собою також, — аніж удень або зранку. Треба нарешті примиритися з цим; може, це невидимий закон для мене і для подібних до мене. Багато в чому подібних, хоча отаких нас може виявитися зовсім мало. Мабуть, ми все-таки виняток, а не правило. Однак, і для винятків існують власні закони. Через ці закони, через те, що "земля розбіжностей", ми майже ніколи не можемо зустрітися направду, не вдаючи з себе незнайомих. Але, попри це вдавання, попри цей часто курйозний вигляд і сміховинний одяг, ми, майже завжди, — ось і знову це "завжди", — впізнаємо своїх. По очах. По мові й поведінці. По жестах. Інколи ми навіть зовні подібні. Може бути, що всі ми належимо до якогось окремого, невідомого під певною назвою народу. Народ цей у розсіянні. По всьому світі. Цей світ не наш і ми не від світу цього. Христос також упізнав с в о ї х. І теж любив вечір, тишу, самотність. Щоправда, Він не писав, — але Він молився. І читав. Хтозна. Може, ці записи все-таки можна назвати молитвою. До небесного Батька, до горнього Краю. До нашого Краю і до нашого немічного Батька, якого ми все-таки винесемо на плечах із цієї вічно палаючої Трої. Мандрівні діти. Зустрічаючись, посміхаємося одне одному. Інколи щастить трохи помовчати разом. Дивимось і не можемо надивитися. Розходимося. Ще не час.

І ти підіймаєш свою споконвічну торбу. Запихаєш до неї споконвічну книжку. Голос із репродуктора оголосив прибуття твого поїзда. Не озираєшся. І я не дивлюся тобі вслід, душе моя у старих чоботях із гуманітарної допомоги. Навіщо? Адже ми ще побачимось — і не раз.

Якраз оцю фразу й намагався вимовити мій паралізований друг Юрко.

Признаюся, писати про такі речі дуже непросто; щомиті ризикуєш загубити властивий тон і зісковзнути в поширений жанр газетної містики. До того ж, завжди найдеться необмежена кількість "полковників індійської служби, доволі виразно пригадують свої попередні втілення під вербами Лхаси", кажучи словами Набокова. Така поширеність і такий необмежений континґент знеохочують успішніше за будь-які побутові або соматичні негаразди. Але в тій-таки благословенній "Грі в бісер" є інші слова: "Істину треба пережити, а не викласти". Їх промовляє Магістр музики, якого подальша доля приводить до верховин святості. Святістю увінчується тягле переживання істини. Треба тільки пам'ятати те, що істина не конче мусить міститися в сухих фразах того або іншого катехизму, — як і те, що вона не повністю позбавлена дару мови та почуття гумору. Істина може бути насмішкуватою. Часом вона зринає в пахощах цитрини, у трояндовому відтінку снігів під призахідним сонцем. Дещо перефразуючи святого Сильвестра, можна порівняти істину з цибулею, — оскільки вона добра і примушує людей плакати. Або посміхатися. Істина ховається, а потім виглядає, в образі, скажімо, "ідеї", заховуючись, таким чином, геть чисто як той я, котрий пише, що він —

Костянтин Москалець